

УДК 351.75:316.482.5(477.79)

Р.А. ХАЛІЛЕВ, канд. юрид. наук, доц.,
Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЕТНОКОНФЕСІЙНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В АР КРИМ

Ключові слова: причини виникнення етноконфесійних конфліктів, внутрішньо державні конфлікти, етнічний характер конфлікту, передумови виникнення міжетнічних суперечностей

Визначення проблем попередження, виявлення та нейтралізації етноконфесійних суперечностей і конфліктів та злочинності в АР Крим та Україні в цілому неможливе без комплексного системно-історичного аналізу їх передумов, виходячи з загальної світової етноконфесійної ситуації.

Політика будь-якої держави обумовлює постійний облік та аналіз різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів, серед яких головне місце займає конфлікт. Нове століття ознаменувалося не лише поглибленням тенденцій глобалізації, але й посиленням регіоналізації міжнародних відносин.

Дослідженню проблем історичної та соціальної передумови виникнення етноконфесійних суперечностей в АР Крим приділялася увага в роботах таких фахівців, як А. Гальчинський, О. Власик, С. Здіорук) [1].

Аналіз діяльності оперативних підрозділів ОВС на теренах СРСП (Сумгаїт, Н. Карабах, Узбекистан), СНД, а також на території Криму наприкінці ХХ століття (1987-1990 рр.) показує, що вони не були готові до етнічних конфліктів. Оперативні джерела не своєчасно надали інформацію про наростання суперечностей та можливість їх переростання у відкритий етнічний конфлікт (В.Г. Неклюдов) [2].

Комплексні дослідження проблем і перс-

пективів історичних і соціальних передумов виникнення етноконфесійних суперечностей в АР Крим до нашого часу не проводились. Зазначене свідчить, що дослідження проблем і перспектив історичної та соціальної передумови виникнення етноконфесійних суперечностей в АР Крим, має відповідну наукову новизну. Метою роботи є дослідження історичних і соціальних передумов виникнення етноконфесійних суперечностей в АР Крим на основі комплексного системно-історичного аналізу їх передумов, виходячи з загальної світової етноконфесійної ситуації.

Французький політолог Пьер Асснер, прогнозуючи можливий політичний розвиток світу на період до 2020 року, відзначає інтерпретацію наступних парадоксів: перший - це одночасна глобалізація і фрагментація світової системи; другий - це розповсюдження ліберальної демократії в наслідок перемоги капіталізму і в той же час виникнення кризи демократії, як такої; третій парадокс - це певне скорочення кількості війн між державами перш за все внаслідок територіальних причин, і разом із тим зростання насильства в національному та міжнародному аспектах. Парадокс полягає в тому, що чим більш є об'єднаним світ, тим тяжче співіснування соціальних етнічних груп у межах однієї країни.

Найбільшим дестабілізуючим чинником у Європі є внутрішні конфлікти, які пов'язані передусім з наростанням міжетнічних протиріч та соціальної напруженості. Вони спричиняються, насамперед, великими диспропорціями у рівнях економічного розвитку різних регіонів усередині країн. Бажання багатих сировинними ресурсами, промисловим потенціалом або сприятливими кліматичними умовами, провінцій відокремитись від бідних регіонів країни досить часто спричиняло внутрішні конфлікти.

Історія підтверджує сучасну точку зору, і проводячи аналіз, можна відмітити, як етнічний (національний) конфлікт проходить червоною лінією через різні історичні епохи та формації, у тому числі й докласові. Більшість воєн, що були в історії людства, мали

більшою чи меншою мірою ознаки національних конфліктів. Як відзначає Д. Хорові, за часів існування людства, в етнічних конфліктах загинуло понад 10 мільйонів чоловік [3, с.35]. Аналіз конфліктів другої половини XX сторіччя свідчить про те, що їх переважна більшість має етнічний характер і відбувається між етнічними групами.

Як наголошувалось на науковій конференції «Міжетнічна згода і стійкий розвиток Криму», міжнаціональні конфлікти все в більшій мірі набувають рис глобальної проблеми, що виявляється не тільки в посттоталітарних, але й в демократичних суспільствах. Міжнаціональні конфлікти – не аномалія, а об'єктивна закономірність. І відмінності між державами, в яких вони виникають, полягає не в тому, що в одних вони є, а в інших – ні, а в здатності суспільства регулювати та вирішувати конфлікти [4, с.6].

Світова історія повна руйнівних воєн і насильницьких дій, в основі яких лежали релігійні, національні і етнічні відмінності, що асоціюються з упевненістю в перевазі своєї групи. За часів глибокої старовини, це були міжплемінні війни, в яких часто гинули цілі народи, а інші піддавалися могутній асиміляції – впродовж всієї людської історії відбувалося постійне переміщення етносів по територіях землі.

Історія етнічних суперечностей та виникнення на їх основі конфліктів регіонального характеру у XX столітті. XXI століття характеризується як епоха глобальної деколонізації. Після розпаду світової колоніальної системи в країнах «третього» миру стали оголюватись і формуватись нові конфлікти. У перебігу всієї історії існування Британської імперії на її території не припинялася боротьба скорених народів проти британських колонізаторів. Не дивлячись на поліетнічність британських колоній, їх народи об'єднувалися в боротьбі за національну незалежність. Але коли незалежність була здобута, з'явилась нова небезпека – міжплемінні, міжконфесійні, міжкланові суперечності, які залучили в себе багато мільйонів людей.

На початку 90-х років XX ст. міграційні процеси в Україні зазнали значних змін як щодо національного складу, так і до характеру міграційних потоків. Якщо у 80-х роках міграційний приріст у середньому не перевищував 15 тис. осіб на рік, то у 1992 р. ця кількість зросла до 44 тис., і з того часу спостерігається стійка тенденція до зростання. Нелегальна міграція вийшла за національні межі і перетворюється в серйозну проблему для України, що загрожує економічним інтересам і безпеці держави.

Політико-економічні реалії сучасності викликали необхідність перегляду сталих поглядів на сутність конфлікту, причини його зародження і розвитку, а також вишукування способів його вирішення, локалізації. Сьогодні у політично-військовій термінології відсутні поняття «війна», а введено термін «конфлікт». Експерти вважають найчастішими конфліктами низької інтенсивності, до яких, як ми вважаємо, слід віднести конфлікти на міжетнічній основі в Грузії (Південна Осетія), Сербії (Косово), Молдові (Придністров'я), Росії (Чечня).

Проведений нами аналіз міжетнічних конфліктів на постсоціалістичному просторі, дозволяє розглядати їх як конфлікти, що мають різну національно-етнічну мотивацію. Так, сформульовано декілька теорій, що пояснюють причини виникнення суперечностей, еволюцію та динаміку таких конфліктів, а також визначають підстави їх розподілу на види. Існують наступні підходи.

Перший – соціологічний, який визначає причини конфліктів на основі аналізу сукупності етнічних параметрів основних соціальних угруповань. Досліджується взаємозв'язок і взаємовплив соціальної стратифікації суспільства й розподілу праці за етнічними характеристиками регіону, де спостерігається етнополітична напруженість та етноконфесійні суперечки.

Другий – політологічний, що приділяє увагу трактуванню ролі національних еліт, передусім, інтелектуальних і політичних, в мобілізації етнічних відчуттів, в процесі

міжетнічної напруженості та її ескалації до рівня відкритого конфлікту [5, с.56].

На наш погляд, можна виокремити ще й правовий підхід. Він повинен базуватися на визначені ступеню реалізації та забезпечені прав і свобод людини всіх етноконфесійних прошарків суспільства та окремого регіону законодавцем у нормативно-правових актах.

Через нерозуміння природи та суті міжнаціонального (етнічного) конфлікту не точно визначається його підґрунтя, що призводить до неадекватних дій з боку держави та її правоохоронних органів спрямованих на нейтралізацію причин та умов, а також локалізацію конфлікту.

До об'єктивних чинників загострення протиріч етноконфесійного характеру слід віднести наступне:

1. Кримський півострів є об'єктом геополітичного суперництва держав Чорноморського басейну (Росія, Туреччина). А геополітичні процеси здатні істотно впливати на внутрішню регіональну та загальнодержавну ситуацію в Україні.

2. В останнє десятиріччя Крим зіштовхнувся з процесом репатріації раніше депортованих громадян (що, головним чином, охопила кримськотатарський народ; на постійне місце проживання до Автономної Республіки Крим повернулися приблизно 250 тисяч кримських татар, які становлять 12 % населення). Підґрунтям суперечностей етноконфесійного характеру, у зв'язку з вимогами кримськотатарського національного руху є повне вирішення «земельного питання», гарантоване представництво кримських татар в органах державної влади, надання кримськотатарській мові на території Криму статусу офіційної, повернення кримськотатарської топоніміки населеним пунктам Криму.

До суб'єктивних чинників слід віднести: політичні та інші амбіції низки представників етнополітичних еліт. Саме суб'єктивний чинник, перш за все, міститься в основі явища, яке можна визначити як «етнополітична конфліктогенність», що знайшла прояв у політичній, етноконфесійній, соціально-еконо-

мічній площинах; бажання представників криміналітету під гаслами етнополітичної риторики здійснити протиправне збагачення за рахунок захоплення земельних ділянок та об'єктів господарювання у конкурентів.

Вважаємо, що необхідно визначити одним із чинників виникнення конфліктів неспроможність національних поліцейських установ забезпечувати правопорядок і своєчасно, з використанням оперативних джерел, встановлювати негативні причини та умови виникнення етнічно конфесійних суперечностей. На це вказує досвід діяльності підрозділів цивільної поліції ООН на теренах Югославії та інших країнах, де розвиваються відкриті етноконфесійні конфлікти та «етнічні чистки». Про це свідчать наукові дослідження з проблем забезпечення громадського порядку підрозділами цивільної поліції ООН [6, с.74].

На можливість використання сил правопорядку з інших регіонів вказує досвід міліції України зі здійснення загальних оперативно-профілактичних операцій в Криму наприкінці 80-х - початку 90 років ХХ століття [2, с.34].

Досвід існування конфліктів і наукові дослідження показують [1, 4, 6], що вищою точкою розвитку конфлікту є криза. Кризи чреваті найтяжчими і непередбачуваними наслідками для сторін, що беруть участь у конфлікті. Вони ведуть до зростання напруженості, озброєним зіткненням, провокують нові джерела протиріч і конфліктів. У рамках міжнародних відносин навіть регіональні або внутрішньодержавні кризи здатні стати джерелом масштабних, і навіть глобальних конфліктів.

Аналіз етноконфесійних суперечностей та розвитку на їх підґрунті етнічних конфліктів дозволяє визначити такі закономірності їх розвитку:

– поступове посилення конфлікту за рахунок введення все більш активних сил, а також накопичення досвіду боротьби. Так, один із конфліктів почався з мітингу і мирних вимог вірменського населення про зміну статусу Нагірного Карабаху. На підтримку цього почали проводитися мітинги і демонстрації в Єревані та інших містах Вірменії.

Різка ескалація вірмено-азербайджанського конфлікту настала після трагедії в Сумгаїті;

– збільшення кількості проблемних ситуацій та поглиблення первинної проблемної ситуації, що характерно для всіх етнічних конфліктів. Під час розвитку конфлікту висування вимог, претензій, що сприяють загостренню ситуації все новими аргументами та фактами;

– підвищення конфліктної активності учасників, зміна характеру конфлікту у бік його посилення. На прикладі етнічних конфліктів в Нагірному Карабаху, Грузії, Боснії, Югославії спостерігається, посилення конфронтації: конфлікт з відносно «спокійного» переходить в озброєне зіткнення, зростає число вбитих і поранених, до нього залучається практично все населення з обох сторін конфлікту;

– наростання емоційної напруженості, яка супроводжує конфліктні взаємодії. У міжетнічному конфлікті у міру його розвитку зростає відчуття антипатії або ворожості. Підстави для цього завжди знаходяться;

– для міжетнічного конфлікту притаманно формування стійкого образу «зовнішнього ворога», коли компроміс сприймається лише як капітуляція супротивника. Загальна мета учасників конфлікту – «отримати перемогу». Показовими в цьому відношенні є Придністров'я, Грузія, Карабах, де домінує установка «до переможного кінця», до пошуку компромісів і мирного вирішення проблеми учасники поки не вдаються;

– для етнічних конфліктів, як правило, притаманна їх інтернаціоналізація, тобто залучення до конфлікту або його врегулювання третіх сил чи міжнародних організацій.

Підсумовуючи зазначимо, що врегулювання конфліктів – це завжди дуже складний процес. Особливо складним є вирішення етнотериторіальних конфліктів. Тут застосовується такий метод, як пропозиція альтернативи. Наприклад, «обмін територією на мир» або економічна територіальна поступка в обмін на отримання пільг, відновлення прав певної етнічної групи. Цей механізм застосовувався в Боснії, під час палестино-

ізраїльських переговорів. Територія змінюється за рахунок проведення нових державних кордонів, які розділяють сторони конфлікту, але інколи змінюється й етнічний склад населення за рахунок біженців і переселенців. У реальності поєднуються обидва варіанти (Боснія та Герцеговина, Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я, Нагірний Карабах й т.д.).

Таким чином, все різноманіття способів врегулювання етнічних конфліктів можна звести до трьох:

– повна перемога однієї сторони над іншою, тобто вирішення конфліктної ситуації з позиції сили. Через якийсь час такий конфлікт може знову загостритися;

– існують варіанти вирішення актуалізованого конфлікту, коли в наявності взаємна поразка конфліктуючих сторін. У цьому випадку для врегулювання конфлікту сторони змушені звертатися до посередників. При цьому способі конфлікт практично переходить у латентний стан, при якому сторони продовжують розглядати одна одну як супротивників;

– можливі варіанти вирішення конфліктів із взаємним задоволенням сторін, тобто, досягається згода з основних конфліктних питань і встановлюється конструктивна взаємодія. Подібний результат залежить від наявності у конфліктуючих сторін політичної волі до позитивного вирішення конфлікту. При цьому виробляються механізми подальшої співпраці сторін для вирішення виникаючих спільних проблем. Конфлікт переходить до тривалого латентного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи: Аналітичні оцінки НІСД / [А. Гальчинський, О. Власик, С. Здіорук та ін.]. – К. : НІСД, 2004. – 64 с.

2. Неклюдов В. Г. Общие положения предупреждения оперативными аппаратами органов внутренних дел массовых беспоряд-

ков на почве межнациональных конфликтов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Г. Неклюдов. – М., 1992.

3. Wright Q. The study of international relations / Wright Q. – N.Y., 1995. – 235 p.

4. Теличкин А. А. Управление гражданской полицией ООН : монография / А. А. Те-

личкин ; под общ. ред. А. М. Бандурки. – Х. : ХНУВС, 2003. – 425 с.

5. Теличкин А. А. Полвека миротворчества: итоги и перспективы // Форум права. – 2006. – № 1. – С. 72–78. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-1/06taaiip.pdf>.

Халілев Р. А. Історичні та соціальні передумови виникнення етноконфесійних суперечностей в АР Крим / Р. А. Халілев // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 371–375 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10xravar.pdf>

Проведено аналіз історичних та соціальних передумов виникнення етноконфесійних суперечностей в АР Крим. Визначено, що найбільш дестабілізуючим чинником є внутрішні конфлікти, які пов'язані з наростанням міжетнічних протиріч та соціальної напруженості. Запропоновано метод пропозицій альтернативи («обмін території на мир») для врегулювання міжетнічного конфлікту.

***

Халілев Р.А. Исторические и социальные условия возникновения этнических разногласий в АР Крым

Проведен анализ исторических и социальных условий возникновения этнических разногласий в АР Крым. Установлено, что наиболее дестабилизирующим обстоятельством являются внутренние конфликты, которые связаны с возрастанием межэтнических конфликтов и социальной напряженности. Предложен метод предложения альтернативы («обмен территории на мир») для урегулирования межэтнического конфликта.

***

Halilev R.A. Historical and Social Conditions of Origin of Ethnic Disagreements in Crimea

The analysis of historical and social terms of origin of ethnic disagreements is conducted in Autonomous Republic Crimea. It is set that the most destabilizing circumstance are internal conflicts which are related to growth of ethnic conflicts and social tension. The method of suggestions alternative («exchange of territory on the world») is offered for the settlement of ethnic conflict.